

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-72-36>

УДК 658:005.942

ВПЛИВ МІГРАЦІЙНОЇ КРИЗИ НА ЕКОНОМІКУ УКРАЇНИ

THE IMPACT OF THE MIGRATION CRISIS ON THE ECONOMY OF UKRAINE

Дзюба Оксана Миколаївнакандидат економічних наук, доцент,
Національний транспортний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2411-5844>**Левіщенко Олена Степанівна**кандидат економічних наук, доцент,
Національний транспортний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3704-5352>**Томченко Богдан Миколайович**магістр,
Національний транспортний університет
ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-6550-2584>**Dziuba Oksana, Levishchenko Olena, Tomchenko Bohdan**
National Transport University

У статті досліджено вплив міграції, спричиненої саме повномасштабним вторгненням, на економіку України з 2022 року. Це явище має багато негативних наслідків, з яких описано падіння показників ВВП, та більшої частини секторів національної економіки. Одним з основних факторів виділено саме зниження кількості робочої сили, відтік саме працездатного населення. Загрозою національній економіці також є тенденція до скорочення частки тих мігрантів, що не планують повертатись в Україну. А одним з заходів по утриманню мігрантів в економічному полі України є лібералізація банківської системи та утримання рівня оподаткування доходів. Визначено, що такий позитивний наслідок міграції, як потік грошових переказів мігрантів до родичів, що лишились в Україні, не компенсує втрат ВВП і не може бути джерелом повоєнного відновлення. Тому так важливо розробити заходи по поверненню мігрантів в Україну.

Ключові слова: трудова міграція, ВВП, грошові перекази, макроекономічні показники, населення країни.

The purpose of this article is to analyze the migration crisis and its impact on Ukraine's economy, identify key factors influencing labor migration, and assess its consequences. Particular attention is given to remittances, their role in financial stability, and risks associated with the outflow of the working-age population. The urgency of the issue stems from war-induced demographic shifts, leading to a shrinking workforce and reduced tax revenues. Mass migration affects the labor market, consumption, investment, and financial stability. The outflow of skilled workers worsens structural economic problems and hinders recovery. A key threat is the declining share of migrants planning to return home, which could further weaken the economy. The analysis of statistical data on the dynamics of migration and remittances, financial flows, and assessment of demographic trends was conducted using materials from the National Bank of Ukraine, the Ministry of Economy, international organisations, and research centres. Findings show that while remittances contributed \$12.5 billion to the economy in 2022, labor shortages and declining tax revenues outweigh their benefits. In 2023, remittances dropped by 7.8%, and this trend continued in 2024, indicating deeper migrant integration abroad. A decline in banking transactions using Ukrainian accounts suggests financial adaptation overseas. Workforce reduction and labor outflow have been major contributors to GDP contraction and sectoral downturns. Remittances do not offset economic losses and cannot drive post-war recovery. The study's practical significance lies in developing strategies to mitigate migration's negative effects and encourage citizens' return. Among the key areas for developing an effective strategy for the return of migrants to Ukraine are security, job creation (employment of migrants), adaptation to the labour market (training and professional development), and provision of affordable housing for Ukrainians who have lost their homes. Proposed policies focus on favorable reintegration conditions, access to quality jobs, financial incentives for entrepreneurship, and maintaining a stable tax system. Banking system liberalization and tax stability are identified as mechanisms for keeping migrants engaged in Ukraine's economy. Implementing these measures will help stabilize the economy, ensure financial balance, and foster long-term development.

Keywords: labour migration, GDP, remittances, macroeconomic indicators, population.

Постановка проблеми. Міграційна криза є однією з найгостріших проблем, з якою стикнулась Україна після 2022 року. Вона є одним з ключових факторів падіння ВВП. Її вирішення з іншого боку, буде основою для післявоєнної відбудови України. Зважаючи на актуальність даної проблеми, її дослідження є важливим не лише для розуміння поточних процесів, але й для зниження загроз від цих процесів для України та пошуків вирішення наслідків міграційної кризи в Україні, спричинених війною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Феномен міграції вже був предметом наукового дослідження, і свій внесок у розвиток міграційного права зробили українські вчені: О. Бандурка, І. Івахнюк, С. Масьондз, О. Малиновська, О. Макарова, В. Олефір, Л. Пал, В. Ребкало, І. Танчин, В. Шаповал та інші. Проблема подолання міграційної та демографічної кризи переймаються як політики, зокрема М. Княжицький, так і дослідники Національного інституту стратегічних досліджень, Інституту економічних досліджень. Але частина питань щодо впливів міграції українців на економіку нашої країни залишаються відкритими.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Міграційна криза, спричинена переміщенням кількох мільйонів українців до країн ЄС стала викликом не лише для економіки європейських країн, але й джерелом їх економічного зростання, збільшення купівельної спроможності, інтенсифікацією споживчого попиту, примноженням робочої сили. Для України питання повернення її громадян та їх реінтеграції постає все більшим викликом в перспективі повоєнного відновлення. Немає єдності підходів та бачень щодо конкретних заходів, стимулів чи штрафів.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета дослідження – аналіз міграційної кризи та її вплив на економічне становище України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Міграція продовжує суттєво впливати на Україну, виявляючи як позитивні, так і негативні наслідки в різних аспектах життя. Одним із ключових позитивних чинників міграції з України до країн ЄС є значний фінансовий потік, який утворюється завдяки грошовим переказам мігрантів на підтримку своїх родин. Це сприяє розвитку місцевої економіки та посиленню торговельно-економічних зв'язків між Україною та Європейським Союзом. Відповідно до звіту Національного банку України

за 2022–2024 роки, обсяги грошових переказів з-за кордону досягли 12,5 млрд. доларів США у 2022 році, що підтримує споживчий попит і приватні витрати в Україні. Однак, за даними звіту за 2023 рік, сума грошових переказів склала 11,29 млрд. доларів США, що на 7,8% менше, ніж попереднього року (див. табл. 1). І в 2024 році за попередніми даними грошові перекази ще скоротились до 9,58 млрд. доларів [1]. Це скорочення одні дослідники вважають спричинене війною в Україні, що призвело до зниження кількості українських працівників за кордоном і погіршення економічної ситуації в державі [2]. Але на нашу думку, причиною є скоріше інтеграція українських мігрантів в економічні системи інших країн та зниження їх розрахунків по карткам українських банків та зниження щільності зв'язків із тими членами сімей, хто лишився в Україні. Зокрема інтеграція в економіку країн перебування наших мігрантів позначається і на обсягах відтоку грошей через використання українських банківських карток.

Дані таблиці 1 ілюструють зменшення обсягу грошових переказів до України з 2022 року як наслідок війни, що демонструє вразливість економіки країни до зовнішніх викликів. Така спадаюча тенденція вказує на негативний вплив конфлікту на міграційні та економічні процеси, що може мати серйозні наслідки для соціального та економічного розвитку України.

Але і досі частина українців продовжує отримувати платежі на ці банківські картки: заробітну плату, орендну плату і т.п. З цих же карток вони часто сплачують за товари, комунальні послуги тощо в Україні. Це є позитивною тенденцією, яка вказує на те, що українці за кордоном не випадають з макроекономіки України. Вони продовжують надавати послуги та отримувати доходи, переважно користуючись спрощеною системою оподаткування в Україні навіть для своїх європейських доходів [3]. І на думку М. Кухаря «Головний висновок: зручність української банківської системи та спрощена система оподаткування - єдине що утримує сьогодні мільйони вимушений біженців в українському економічному полі» [3]. Банківський сектор нажалі все ж відчуває наслідки скорочення кількості клієнтів, які потребують фінансових послуг. За словами заступниці голови правління з управління ризиками Raiffeisen Bank Україна Н. Гуріної, кількість клієнтів банків за останніми прогнозами може знизитися до 11 мільйонів [4]. Також спостерігається скорочення приватних

Таблиця 1

Грошові трансферти з-за кордону для приватних осіб в Україні

Рік	Сума переказів, млрд дол.	Темп приросту, %	Витрати мігрантів у країні перебування (1.а), млрд дол.
1	2	3	
2013	5,370		
2014	6,489	0,208	
2015	6,959	0,072	
2016	7,535	0,083	
2017	9,264	0,229	
2018	11,111	0,199	
2019	11,921	0,073	
2020	11,980	0,005	
2021	14,019	0,170	
2022	12,543	-0,105	3,29
2023	11,292	-0,100	2,76
2024	9,577	-0,152	1,86

Джерело: сформовано на основі [1]

грошових переказів з-за кордону, що тривалий час залишалися значним джерелом валютних надходжень в Україну. За даними НБУ, за перші сім місяців 2024 року в Україну надійшло 5,8 млрд доларів приватних переказів, що на 0,8 млрд доларів менше порівняно з аналогічним періодом попереднього року. Найбільше скоротилися саме надходження заробітної плати, що може свідчити про перехід українців на постійну роботу та оподаткування у країнах перебування [4]. Також соціологічні опитування, зокрема проведені Gradus, вказують на стійку динаміку зростання тих біженців, що не планують повернення в Україну [5]. І ті, хто досі працюють в економічному полі України фактором повернення називають зручність банківської системи та спрощену систему оподаткування включно із низькими (порівняно) ставками податків. Тому важливо зберегти ці фактори, якщо Україна потребує робочої сили. Але це не може бути єдиними вичерпними заходами. Згідно з опитуванням Інституту економічних досліджень (ІЕД), бізнес відзначає дефіцит кадрів через мобілізацію та міграцію як одну з головних перешкод для своєї діяльності під час війни. Влітку 2024 року актуальність цього фактора зросла: якщо у липні 47% підприємств вказували на нестачу працівників як на бар'єр, то в серпні цей показник збільшився до 63% [4].

Дефіцит кадрів особливо відчутний у двох основних напрямках. Перший – це інженери, дефіцит яких особливо помітний у регіонах, близьких до зони активних бойових дій. Дру-

гий – це середній управлінський персонал, що володіє кваліфікацією та знанням англійської мови. Не всіх трудових мігрантів вдасться повернути, а що довше триває війна, то більше людей адаптуються до життя за кордоном, знижуючи можливість їхнього повернення. Це, у свою чергу, призводить до втрат для бюджету, включно зі зменшенням можливостей фінансування пенсій [4].

Голова Національного банку України Андрій Пишний підкреслює, що українці є надзвичайно цінним людським ресурсом для економік країн, у яких вони знайшли тимчасовий притулок. На його думку, у процесі адаптації та поступової інтеграції українців за кордоном зростає ризик, що значна кількість громадян працездатного віку, а також молодь, яка наразі навчається в школах та університетах за межами України, не повернеться на батьківщину.

Міністерство економіки України прогнозує, що у перший рік після закінчення війни очікується повернення приблизно 3 мільйонів біженців, а ще 1,5 мільйона осіб повернуться протягом другого року. У підсумку, близько 75% тих, хто змушений був виїхати за кордон через війну, можуть повернутися додому.

Заступник міністра економіки Олексій Соболев додає, що економічні втрати через неповернення громадян мають значний вплив на ВВП. «Кожні 100 тисяч осіб, які не повертаються в Україну, зменшують наш ВВП на 0,5%. Тож, якщо не повернуться 200 тисяч людей, ми втратимо 1% ВВП. Це вагомий

ресурс, за який ми боремося,» – підкреслює Олексій Соколов [6].

Подібні прогнози підтримують і в Центрі економічної стратегії (ЦЕС), де за оптимістичним сценарієм очікують, що за кордоном залишиться від чверті до половини українських біженців. Згідно з аналізом ЦЕС, більшу ймовірність повернення мають літні люди, люди з нижчим рівнем освіти та ті, хто працював в Україні до війни (рис. 1) [7].

Уряд розглядає цей виклик не тільки як проблему, але й як можливість: українська діаспора за кордоном може стати важливим джерелом інвестицій, нових знань та досвіду для країни. Проте, на думку уряду, необхідно підтримувати зв'язок із цією громадою, не забуваючи про потенційні загрози повторної агресії.

Враховуючи негативні наслідки вимушеної міграції для країни, важливо створити стратегії, які сприятимуть економічному розвитку, не підриваючи національний людський капітал та потенціал.

Для цього слід забезпечити умови для повернення мігрантів, а також можливості для їх працевлаштування та професійного зростання в Україні [8].

Для розробки ефективної стратегії повернення мігрантів до України важливо врахувати чотири ключові напрямки (рис. 2).

До початку війни прогнози вказували на поступове зменшення чисельності населення. У 2014 році в Україні проживало 45 245 мільйонів осіб, але до 2020 року ця цифра скоротилася до 44 396 мільйонів. Прогнози передбачали подальше зниження до 43 646 мільйонів у 2025 році та до 36 618 мільйонів до 2060 року. Війна суттєво вплинула на ці прогнози. За скоригованими даними, чисельність населення у 2025 році зменшиться до 33 500 мільйонів осіб, що значно менше довоєнних прогнозів. До 2030 року очікується подальше скорочення до 32 825 мільйонів, а до 2060 року населення може становити лише 28 106 мільйонів осіб [9].

Такі зміни свідчать, що війна прискорила процес скорочення населення в Україні. За збереження поточних умов до 2060 року населення може зменшитися до 26 мільйонів осіб, що значно нижче попередніх прогнозів. Ця демографічна криза створює серйозні виклики для довгострокового соціально-економічного розвитку країни, яка намагається впоратися з наслідками війни та її впливом

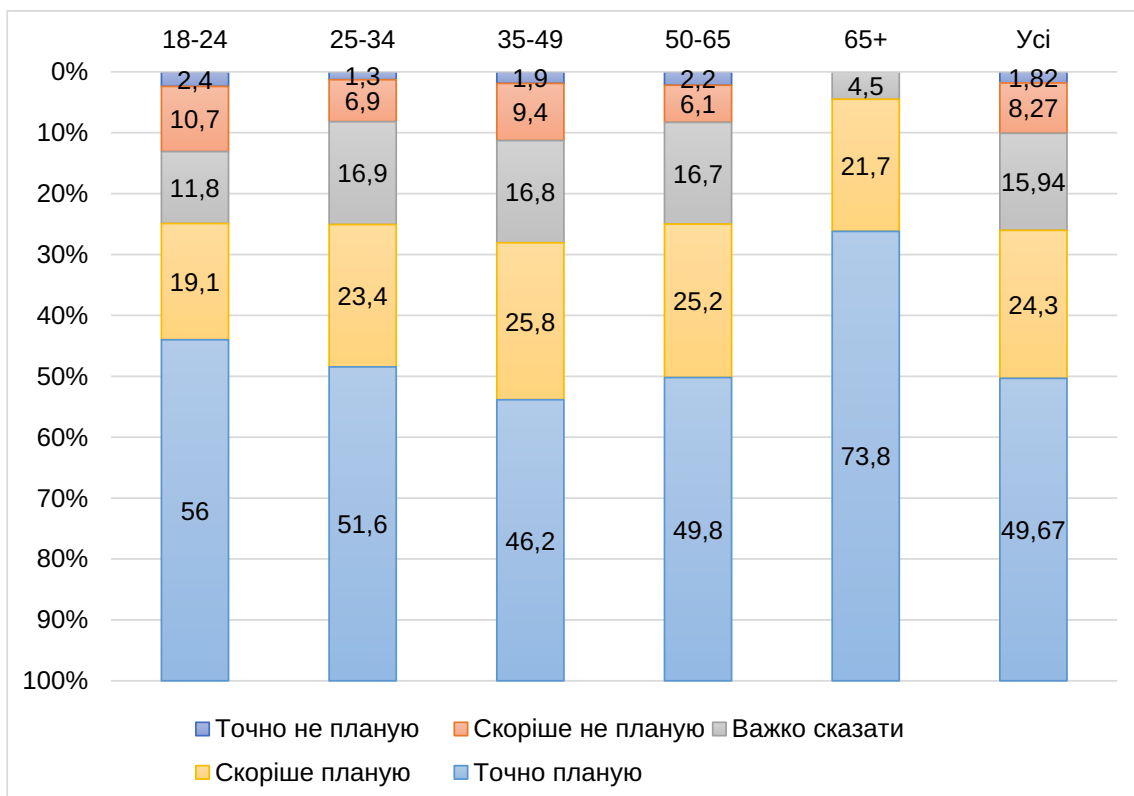

Рис. 1. Структура українців різної вікової категорії закордоном про їхні плани щодо повернення в Україну

Джерело: сформовано на основі [7]

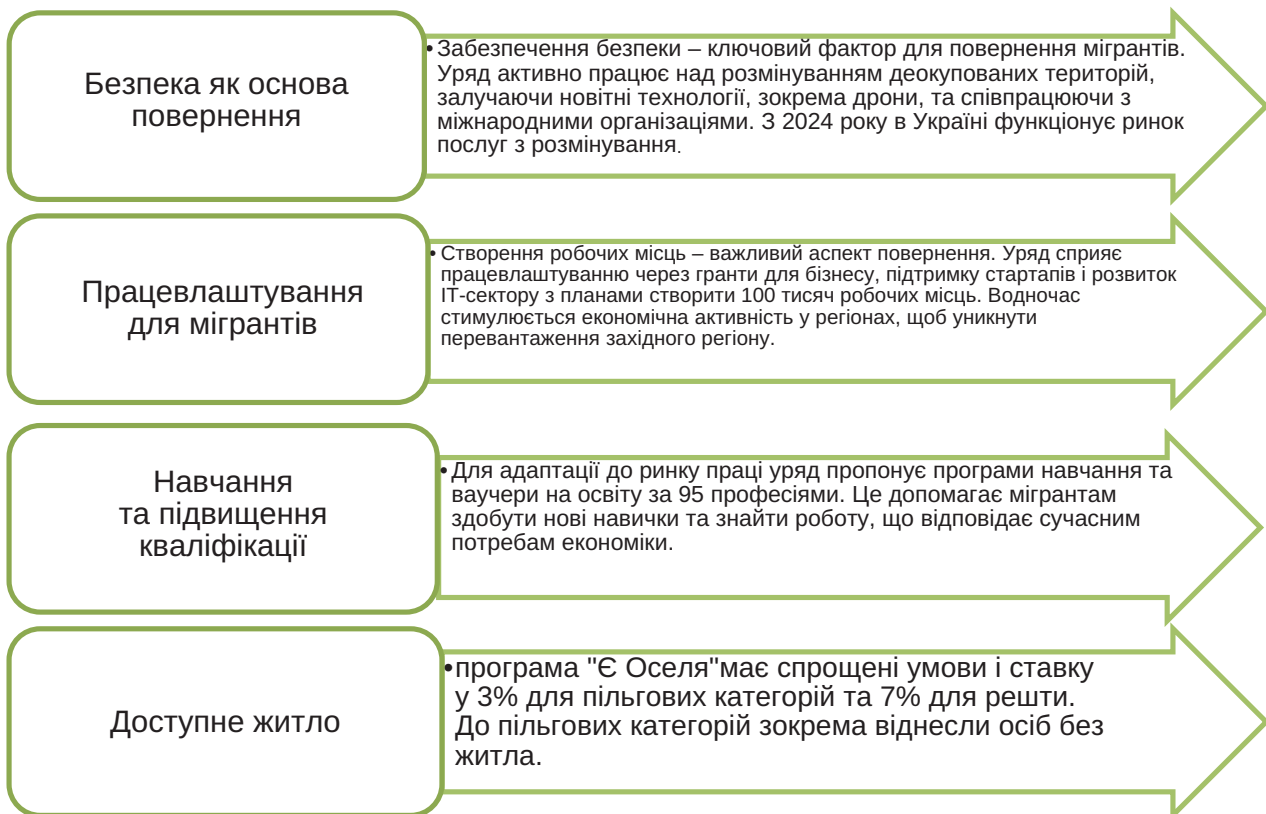

Рис. 2. Ключові напрямки для розробки ефективної стратегії повернення мігрантів до України

Джерело: сформовано авторами

на населення. Зміни в структурі населення, що сталися через війну, матимуть значний вплив на економіку. Станом на 2022 рік в Україні налічувалося 10 841 мільйонів пенсіонерів. Переміщення молоді посилює проблему старіння населення. Через скорочення економічно активного населення Україна стикається з викликами у підтримці економічного зростання та забезпеченні соціального добробуту громадян.

Беручи до уваги зазначені демографічні зміни та вплив міграції, можна прогнозувати наступні наслідки для економіки. Згідно зі звітом Світового банку, до кінця 2023 року очікується зниження приватного споживання на 50% порівняно з минулим роком. Це, разом з обмеженими можливостями експорту, негативно впливає на інвестиційний клімат [9].

Рівень прямих іноземних інвестицій в Україну наразі становить 0%, і цей показник навряд чи зміниться під час війни, хоча в післявоєнний період очікується швидке зростання притоку інвестицій. Податкові надходження зменшуються, тоді як витрати на соціальну підтримку збільшуються. Наприклад, виплати тимчасово переміщеним особам сягають понад 14 мільярдів гривень щомісяця. У нинішніх

умовах війни та міграційної кризи передбачити співвідношення податкових надходжень до ВВП на найближчі роки складно.

В умовах скорочення робочої сили та старіння населення очікується, що темпи зростання ВВП сповільняться. За прогнозами Міжнародного валютного фонду (МВФ), у 2024 році реальне зростання економіки України складе 4,1%, а в 2025 році воно може прискоритися до 6,4%. Зменшення кількості працездатного населення може призвести до дефіциту кваліфікованих кадрів, що, ймовірно, сприятиме підвищенню заробітної плати для тих, хто залишиться на ринку праці. Водночас, це може негативно вплинути на продуктивність і збільшити витрати для бізнесу. За прогнозами МВФ, чисельність робочої сили в Україні може зменшитися на 30% до 2050 року.

Зниження чисельності працездатного населення вплинуло на такі показники, як ВВП на душу населення та загальний обсяг виробництва. Через зменшення кількості робочих рук і втрату кваліфікованих працівників спостерігається спад у промисловому секторі, де додана вартість скоротилася з 23,15% до 19,24% ВВП. Виробництво також постраждало – його

частка у ВВП зменшилася на 2,71%, адже багато підприємств змушені були припинити або скоротити свою діяльність через нестачу персоналу та проблеми з ланцюгами постачань [10].

Експорт товарів та послуг впав на 5,23%, що також частково пов'язано з міграцією: багато бізнесів залишили ринок, а зменшення робочої сили знизило виробничі можливості країни. Окрім цього, економічна нестабільність і військові дії зумовили значне зростання інфляції, яка досягла 20,18% за споживчими цінами та 34,32% за дефлятором ВВП.

З одного боку, держава втрачає податки через зниження чисельності економічно активного населення. З іншого боку, витрати на соціальну підтримку для переселенців збільшуються.

Так, загалом ВВП України у 2021–2022 роках скоротився на 5%, але у 2023 році почалося помітне відновлення, і зростання склало 26%, частково завдяки стабілізації в окремих галузях. Однак, у 2022 році найбільше постраждали такі галузі, як будівництво (-58%), добувна промисловість (-16%), транспорт (-31%) та сфера послуг тимчасового розміщення (-30%). Це падіння напряду пов'язано зі зниженням внутрішнього попиту: міграція зменшила кількість споживачів і трудових ресурсів, що загальмувало виробничі процеси та зменшило доходи в цих секторах [11].

Водночас державне управління та соціальне страхування показали зростання на 226% у 2022 році, зумовлене підвищенням державних витрат на соціальну підтримку, допомогу внутрішньо переміщеним особам та інші заходи в умовах кризи.

Прогноз на 2025–2026 роки передбачає, що ВВП зростатиме на 4-5% щороку за умов

часткового повернення мігрантів та збільшення інвестицій у відновлення. Сектор будівництва може повернутися до 90–100% докризового рівня завдяки масштабній відбудові інфраструктури. Сільське господарство відновлюватиметься на 5-7% щорічно, підтримане державою та поверненням робочої сили. Інфраструктура та енергетика, зокрема постачання електроенергії та води, мають потенціал зростати на 15-20% щороку завдяки модернізації. Очікується також, що заробітна плата зростатиме на 20-22% під впливом високого попиту на працівників у відновлювальних секторах. Попит на імпорт залишатиметься високим на рівні 10-12%, адже для відновлення економіки буде потрібно багато товарів і матеріалів з-за кордону. Міграція, хоча і справить довготривалий вплив, не стане на заваді стабільному розвитку, якщо буде належна підтримка та інвестиції.

Висновки. Прогнозуючи на майбутнє, можна очікувати, що економіка України буде поступово відновлюватися, проте темпи цього процесу значною мірою залежатимуть від повернення мігрантів, а також стабілізації ситуації в країні. Якщо міграційні процеси стабілізуються і частина громадян повернеться, це може стати поштовхом для відновлення виробничих галузей і покращення показників ВВП. Проте, якщо чисельність населення працездатного віку продовжить зменшуватись, Україні знадобиться розвивати інноваційні підходи для підвищення продуктивності праці та залучення нових технологій, щоб компенсувати дефіцит робочої сили. Ефективне вирішення проблем, пов'язаних з міграцією, є необхідною умовою для подальшого розвитку України та забезпечення захисту, економічної стабільності й соціального добробуту населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Статистика зовнішнього сектору України за методологією 6-го видання «Керівництва з платіжного балансу та міжнародної інвестиційної позиції / Національний банк України, Київ, 2025. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external#1> (дата звернення: 25.02.2025).
2. Напорчук Д. Дослідження впливу вимушеної міграції на демографічний стан, економічний розвиток та соціальну ситуацію в Україні. *Herald of Khmelnytskyi National University. Economic sciences*. 2024. Т. 330, № 3. С. 48–53. DOI: <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2024-330-6> (дата звернення: 25.02.2025).
3. MONTHLY ECONOMIC OUTLOOK: Аналітичний огляд макроекономіки України для вашого бізнес-плану. Україна. Київ, січень 2025. URL: <https://www.ukraine-economic-outlook.com/uk/monthly-update> (дата звернення: 25.02.2025).
4. Як змінилася міграція з України та якими будуть наслідки – BBC News Україна. *BBC News Україна*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c93px84133jo> (дата звернення: 25.02.2025).
5. Дослідження міграційних настроїв українців в Україні та за кордоном : звіт липень 2024. Gradus : research company, Київ. URL <https://gradus.app/uk/open-reports/migration-intentions-ukrainians-ukraine-and-abroad/> (дата звернення: 25.02.2025).

6. Як українські біженці підтримали економіку ЄС і що може втратити Україна – BBC News Україна. *BBC News Україна*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/ceqvw58zj8po> (дата звернення: 25.02.2025).
7. Центр економічної стратегії. *Центр економічної стратегії*. URL: <https://ces.org.ua/> (дата звернення: 07.11.2024).
8. Малиновська О. Зовнішня міграція в умовах війни. *Європейські стратегії розвитку: досвід для України*. Ужгород, 2023. URL: http://eurodev.uzhnu.edu.ua/images/files/MONO_2023_2_compressed.pdf (дата звернення: 25.02.2025)
9. Горбань С., Біленко О., Трубнік Т. Вплив міграційних процесів на економіку України. *Економіка та суспільство*. 2023. № 49. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-49-26> (дата звернення: 25.02.2025)
10. Магомедов А. Оцінка економічних наслідків війни та втрат економіки України. Актуальні питання у сучасній науці. 2024. № 1(19). DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-1\(19\)-191-206](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-1(19)-191-206) (дата звернення: 25.02.2025)
11. Показники розвитку України. Світовий банк. *World Bank Open Data*. URL: <https://data.worldbank.org/country/ukraine> (дата звернення: 25.02.2025)

REFERENCES:

1. Statystyka zovnishn'oho sektoru Ukrayiny za metodolohiyeyu 6-ho vydannya «Kerivnytstva z platizhnoho balansu ta mizhnarodnoyi investytsiynoyi pozytsiyi / (2025) [External sector statistics of Ukraine according to the methodology of the 6th edition of the «Manual on the Balance of Payments and International Investment Position»]: Natsional'nyy bank Ukrayiny, Kyiv. Available at: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external#1> (accessed February, 25, 2025) (in Ukrainian)
2. Naporchuk D. (2024) Doslidzhennya vplyvu vymushenoyi mihratsiyi na demografichnyy stan, ekonomichnyy rozvytok ta sotsial'nu sytuatsiyu v Ukrayini. [Research on the impact of forced migration on the demographic situation, economic development and social situation in Ukraine]. *Herald of Khmelnytskyi National University. Economic sciences*. T. 330, № 3. С. 48–53. DOI: <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2024-330-6> (accessed February, 25, 2025) (in Ukrainian)
3. MONTHLY ECONOMIC OUTLOOK: Analitichnyy ohlyad makroekonomiky Ukrayiny dlya vashoho biznesplanu. (2025) [Analytical review of Ukraine's macroeconomics for your business plan. Ukraine. Kyiv, January] *Ukrayina*. Kyiv, sichen 2025. Available at: <https://www.ukraine-economic-outlook.com/uk/monthly-update> (accessed February, 25, 2025) (in Ukrainian)
4. Yak zminylasya mihratsiya z Ukrayiny ta yakymy budut' naslidky – BBC News Ukrayina. (2025) [How migration from Ukraine has changed and what the consequences will be] *BBC News Ukrayina*. Available at: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c93px84133jo> (accessed February, 25, 2025) (in Ukrainian)
5. Doslidzhennya mihratsiynykh nastroyiv ukrajintiv v Ukrayini ta za kordonom : zvit lypen' 2024 (2024) [Research on migration attitudes of Ukrainians in Ukraine and abroad: report July 2024] *Gradus: research company*, Kyiv. Available at: <https://gradus.app/uk/open-reports/migration-intentions-ukrainians-ukraine-and-abroad/> (accessed February, 25, 2025) (in Ukrainian)
6. Yak ukrajyns'ki bizhentsi pidtrymaly ekonomiku YES i shcho mozhe vtratyty Ukrayina. (2024) [How Ukrainian refugees supported the EU economy and what Ukraine could lose]. *BBC News Ukraine*. Available at: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/ceqvw58zj8po> (accessed February, 25, 2025) (in Ukrainian)
7. Tsentr ekonomichnoyi stratehii. (2024) [Center for Economic Strategy]. Available at: <https://ces.org.ua/> (accessed November, 7, 2024). (in Ukrainian).
8. Malynovs'ka O. (2023) Zovnishnya mihratsiya v umovakh viyny. *Yevropeys'ki stratehii rozvytku: dosvid dlya Ukrayiny* [External migration in wartime. European development strategies: experience for Ukraine]. *Uzhhorod*, Available at: http://eurodev.uzhnu.edu.ua/images/files/MONO_2023_2_compressed.pdf (accessed February, 25, 2025) (in Ukrainian).
9. Horban' S., Bilenko O., Trubnik T. (2023) Vplyv mihratsiynykh protsesiv na ekonomiku Ukrayiny [The impact of migration processes on the economy of Ukraine]. *Ekonomika ta suspil'stvo*. № 49. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-49-26> (accessed February, 25, 2025) (in Ukrainian).
10. Mahomedov A. (2024) Otsinka ekonomichnykh naslidkiv viyny ta vtrat ekonomiky Ukrayiny. [Assessment of the economic consequences of the war and losses to the economy of Ukraine. Current issues in modern science]. *Aktual'ni pytannya u suchasniy nautsi* [Current issues in modern science]. № 1(19). DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-1\(19\)-191-206](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-1(19)-191-206) (accessed February, 25, 2025)
11. Pokaznyky rozvytku Ukrayiny. (2024) [Development Indicators of Ukraine] *Svitovyy bank* [World Bank Open Data]. Available at: <https://data.worldbank.org/country/ukraine> (accessed February, 25, 2025) (in Ukrainian).